

Câteva opinii în legătură cu metodologia prelucrării și valorificării documentelor în limba greacă existente în Arhivele românești

NATALIA TRANDAFIRESCU

Motto: „Cine nu concepe trecutul istoric sub forma unui uriaș mozaic ale cărui pietricele sunt documentele sau alte mărturii rămase din vechime nu va putea niciodată să reconstituie o imagine veridică a acelor timpuri apuse”.

Printre variatele vestigii ale secolelor trecute care au ajuns până la noi un loc important îl ocupă manuscrisele și documentele grecești; multe dintre cele aflate pe teritoriul țării noastre se păstrează în arhivele și bibliotecile de la București și Iași, dar mai sunt și unele mănăstiri care dețin cărți de cult și chiar documente scrise în limba greacă. Așa cum am mai arătat și cu alt prilej¹, pe teritoriul țărilor române, pe de o parte au circulat cărți-manuscrise grecești (unele dintre ele copiate de scribi autohtoni), iar pe de altă parte, limba greacă a fost folosită atât în cancelariile domnești și în alte instituții, cât și de către persoane particulare, în diverse ocazii; nu puțină importanță a avut pentru propagarea culturii în haină grecească exodul de învățați greci, profesori, fețe bisericești sau persoane particulare, care se refugiau la nordul marelui fluviu pentru a evita consecințele ocupației otomane ce ajunsese să aibă ca hotar Dunărea.

Secolele XVII-XIX se remarcă prin afluența de negustori sosiți din toată Peninsula Balcanică; aceștia s-au organizat formând cele două binecunoscute companii de la Brașov și Sibiu, iar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apar și case (firme) comerciale particulare, fenomen caracteristic, în acea perioadă, pentru întreaga Europă. Un alt domeniu în care relațiile greco-române s-au manifestat pe o durată de timp extrem de întinsă este acela al legăturilor cu mănăstirile din Grecia și de la locurile sfinte, precum și cu patriarhiile de la Constantinopol și Alexandria. Toate aceste împrejurări explică bogăția și varietatea materialului documentar scris în limba greacă în decurs de câteva secole, ca urmare a contactului atât cu greaca veche, care a constituit un obiect de studiu și în primele instituții de învățământ superior din țările române, cât și cu neogreaca, în varianta ei vorbită (orală), dar și scrisă. Aspecte interesante rezultate din situația expusă mai sus pot fi relevate numai printr-o studiere amănunțită, comparată și conexasă, atât a manuscriselor, cât și a documentelor scrise în limba greacă. Credem că nu trebuie să mai insistăm asupra necesității apariției unor asemenea studii sau asupra importanței lor în conturarea

---

¹ Vezi, Studiul introductiv de la *Albumul de paleografie greacă*, București, 1993.

unei imagini cât mai corecte, mai aproape de realitate, a unor evenimente politice, sociale, economice sau culturale din istoria celor două țări.

Chestiuni metodologice preliminare. Datorită acumularii în timp a unui bogat material de arhivă, de mare diversitate, în privința formei ca și a conținutului, studiat de un număr din ce în ce mai mare de cercetători, nu numai cu profil istoric, ci și din domeniul arhivisticii, au fost necesare unele precizări referitoare atât la denumirea arhivelor deținute (fonduri, colecții) și a actelor ce le alcătuiesc, cât și la operațiunile specifice desfășurate, cu alte cuvinte asupra terminologiei arhivistice. În rândurile ce urmează nu ne vom referi în mod direct la lucrarea profesorului Aurelian Sacerdoțeanu, *Arhivistica* (publicată în 1970), și nici la alte studii sau articole mai vechi, referitoare la chestiunile în cauză, ci la articolul domnului Marcel-Dumitru Ciucă, intitulat *Ordonarea și inventarierea documentelor aflate în depozitele Arhivelor Statului*², deoarece, așa cum se specifică într-o notă de subsol, studiul face parte din *Tratatul de arhivistică* elaborat la instituția respectivă, urmând să vadă lumina tiparului; apoi, deoarece arhivele grecești la care ne referim se află, cele mai multe dintre ele, la Arhivele Naționale și sunt și ele supuse principiilor și regulilor de ordonare și prelucrare enunțate și în „Normele tehnice”, elaborate în acest scop la aceeași instituție.

Chestiunea terminologică este esențială, după părerea noastră, deoarece alegerea unor anumiți termeni și nu a altora implică adoptarea unor principii specifice care se transformă în tot atâtea reguli și metode de aplicat în procesul de ordonare, prelucrare și valorificare a arhivei. În general, nu avem obiecții în legătură cu cei mai mulți dintre termenii fixați pentru denumirea varietăților de arhivalii, a activităților desfășurate etc. și vom face apel la ei de câte ori va fi nevoie. Avem însă dubii în privința oportunității adoptării unora dintre ei, căci îi considerăm neadecvați, datorită lipsei de claritate și a faptului că pot da naștere la controverse. Ne referim mai întâi la sintagmele „documente feudale”, „fonduri feudale”³ care se aplică la documentele și fondurile ce provin dintr-o perioadă anterioară anului 1821, moment în care, după părerea autorului amintitului articol, „este stabilit că sfârșitul perioadei feudale în țara noastră a coincis cu Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, la 1821”. Dincolo de faptul că au existat și mai persistă păreri diferite în ceea ce privește stabilirea limitelor pentru unele din perioadele istoriei României (și mai ales pentru cea în cauză), nici această graniță nu marchează strict epoca modernă atunci când discutăm despre arhive, căci acestea, fiind rezultatul activității unor factori de suprastructură, apar ceva mai târziu decât fenomenele politice care caracterizează o perioadă istorică; așa cum specifică și autorul articolului, pentru arhive vorbim de perioada modernă abia din 1831. Din toate aceste motive credem că este mult mai bine să se folosească sintagma de „arhivă veche” pentru tot

² Publicat în „Revista Arhivelor”, nr. 3/1979, p. 284-302.

³ *Ibidem*, p. 289, 292.

materialul documentar datat până la 1831, iar după această dată putem să vorbim de „arhive moderne”. Și pentru alți termeni tehnici, ca să zicem așa, ar trebui precizată sfera de înțeles pe care o acoperă. De exemplu, cuvântul „document” este folosit în „Normele tehnice” pentru denumirea tuturor genurilor de material păstrat în arhive (de la diplome, acte etc. până la fotografii, filme, înregistrări fonice și video), dar și în sintagma „condici de documente”, pentru care însă nu se dă o definiție sau măcar o simplă explicație; după părerea noastră, aici vocabula „document” este folosită în sensul ei vechi de „act, foaică volantă”. Mult mai potrivit pentru denumirea generică a tuturor unităților arhivistice ar fi, credem noi, termenul de „arhivalii” în accepțiunea pe care i-o acordă prof. Aurelian Sacerdoțeanu în manualul său. În prezentul studiu noi vom folosi termenul de „document” pentru a denumi arhivaliile foi volante (acte de cancelarie, zapise, corespondență), în opoziție cu cel de „manuscris” adoptat pentru a desemna cartea-manuscris (deci sensul folosit în codicologie); pentru orice alt gen de arhivalii care au forma unei cărți vom folosi cuvinte ca: „registru” (pentru cele care conțin bilanțuri, socoteli, copii de polițe etc.) sau „condică” (mai ales pentru cele ce conțin copii ale unor documente originale: cărți domnești, zapise, scrisori etc.). Ca nume generic pentru delimitarea originalului de copie, rezumat, mențiune, imprimat, propunem să se folosească sintagma: „mod (modalitate) de emiteră”, iar pentru distincția categoriilor: foaică volantă, dosar, plan, condică, manuscris etc. sugerăm sintagma „forme de prezentare”, iar nu „formă exterioară”, cum apare în articolul mai sus citat⁴.

În privința delimitării fondurilor după epoca în care ele au apărut și au fost alcătuite (feudale, moderne, contemporane), în afara inconvenientului arătat mai înainte, credem că nu este necesar ca aceste epiteturi să se transforme în categorii de arhivalii, deoarece apartenența la o epocă nu imprimă trăsături caracteristice fondului respectiv, care să reclame și un anumit mod de ordonare, prelucrare, valorificare. Necesitățile de ordin practic au impus caracterizarea fondurilor și colecțiilor după conținut și apartenență: fonduri de instituții (de stat, primării, ecleziastice, școlare, spitale, bresle), personale și familiale, trăsături care se oglindesc și în denumirea lor. Din orice epocă ar fi, un fond personal are aceeași structură de organizare a materialului și un mod identic de prelucrare; la fel se poate spune și despre fondurile alcătuite din dosare sau foi volante, unde nu perioada în care au fost create le dictează trăsăturile caracteristice în calitatea lor de arhivalii.

În articolul mai sus amintit, ca de altfel și în „Normele tehnice”, sunt fixate principiile și regulile care trebuie să stea la baza desfășurării activității practice și de cercetare științifică din arhive. Acestea însă au fost elaborate într-un moment în care toată „arhiva veche” și în mare parte și cea din epoca modernă erau deja repartizate pe fonduri și colecții, dintre care multe erau ordonate și prelucrate după alte principii și reguli decât cele apărute în ultimii ani, documentele fiind deja intrate

⁴ *Ibidem*, p. 289.

în circuitul științific sub anumite coordonate (denumirea fondului, cotele etc.). Deoarece aceste arhivalii nu se pot reorganiza după principiile și metodele stabilite ulterior ordonării lor, recomandările respective rămân doar niște îndrumări ideale și exclusiv orientative, căci în realitate ele nu sunt aplicabile niciodată în totalitatea lor.

Obligat de starea de lucruri existentă în privința chestiunilor integrității fondurilor cu specificare expresă a locului de păstrare, autorul articolului mai sus citat recunoaște că nu totdeauna unitățile arhivistice care compun un fond sunt conservate într-un singur loc, deoarece varietatea formelor de prezentare obligă la păstrarea materialului pe rafturi (sau chiar încăperi) separate. „În aceste cazuri – adaugă domnul Marcel-Dumitru Ciucă – integritatea fondului este asigurată prin denumirea comună a fondului, dată tuturor părților din fond, numărul comun dat fondului, cuprinderea într-un inventar comun, unde să se indice locul de păstrare al părților respective din fond”. Această afirmație însă este contrazisă de situația reală, care pentru multe din fonduri este alta: un exemplu tipic îl constituie fondurile mănăstirilor din Țara Românească, ele (așa cum se poate vedea și din prezentarea lor aflată în *Îndrumător în Arhivele Centrale*, partea I, București, 1971) conținând arhivalii foi volante, dosare și condici (în care se află copiile celor mai importante documente); la acestea, foile volante și dosarele sunt cuprinse într-un fond pentru care există un singur număr de evidență centralizată, iar inventarul este comun; condicile cu copii sunt încadrate însă în colecția Manuscrise, care are alt număr de fond și alt inventar; în colecție, condica are un număr propriu sub care figurează acolo (cele mai multe din copiile cuprinse în condică nu sunt prelucrate piesă cu piesă). Alte arhivalii referitoare la proprietățile mănăstirilor sunt grupate la Planuri și Hotârnici sau la fondul Ministerul Agriculturii, fiecare dintre ele având alt număr de evidență, fiind plasate, fizic, în alte locuri (depozite diferite) și figurând în alte inventare. Atunci când se întocmesc cataloage, inventare arhivistice sau indici cronologici, rezumatele (regețele) tuturor arhivaliilor sunt plasate sub același titlu, într-un singur capitol, cu trimiteri la cotele corespunzătoare; deci, de fapt, nu există o unitate a fondului decât sub raportul valorificării (prezentării) lui ca instrument științific de informare.

Arhivele grecești

Pe teritoriul țării noastre, în diverse locuri sau instituții (arhive, biblioteci, muzee, mănăstiri) și la unele persoane particulare, se află o mare varietate de arhivalii scrise în limba greacă: cărți-manuscris, foi volante (corespondență), condici, registre etc.; și cu altă ocazie⁵ am făcut distincție între cartea-manuscris, pentru care am folosit termenul „manuscris”, și foile volante, pe care le-am numit

⁵ *Album de paleografie greacă*, p. 25.

„acte” sau „documente”, expunând și unele argumente (plus exemplificări) pentru a arăta care sunt trăsăturile caracteristice care definesc cele două mari categorii de arhivalii și pentru ce le analizăm totdeauna separat. Alături de manuscrisele cât și documentele (sau actele) sunt organizate în colecții și fonduri. De cele mai multe ori acestea cuprind, pe lângă arhivaliile în limba greacă, și altele în diverse limbi (română, latină, maghiară, germană, turcă), neexistând decât foarte rar fonduri alcătuite exclusiv din documente scrise în limba greacă.

În studiul de față ne vom referi la fondurile și colecțiile existente la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale pe care le-am cercetat și le cunoaștem cel mai bine. Nu vom face referiri detaliate asupra colecției Manuscrise (care cuprinde și condici, registre, copii de scrisori în limba greacă), nici asupra colecțiilor de Suluri și Pcețeți și nici a fondurilor ecleziastice, ci vom analiza mai în amănunt arhivele caselor de comerț și pe cele ale Companiei negustorilor greci din Sibiu (o parte dintre ele fiind deja prelucrată). În decursul prelucrării acestor fonduri a fost nevoie să se dea răspuns la o serie de chestiuni legate de ordonare, prelucrare și modalitatea de valorificare (punere în circuitul științific), experiență pe care dorim să o facem cunoscută, deoarece ea poate fi folosită de orice arhivist care va lucra în acest domeniu. În capitolul precedent ne-am oprit numai asupra acelor aspecte a căror discutare subsumează și problemele referitoare la arhivele grecești.

Fondurile caselor de comerț grecești (evidența lor, trăsături caracteristice):

- Fondul Hagi Ianuș Costă Petru și frații (casa comercială care din 1825 și-a schimbat titulatura în Polihronic Costa Nanni și frații, dar denumirea fondului a rămas aceeași); anii extremi: 1650-1859; numărul fondului 613; numărul inventarului: urmează să se dea pentru fiecare volum în parte, până acum s-au dat numerele: 2111, 2112, 2113, 2114, 2115 pentru volumele II-VI; documentele foi volante sunt legate în 144 de mape (pachete), fiecare cu un număr variabil de unități arhivistice, numerotate de la 1 până la ultimul (cifre arabe), mapele fiind marcate cu cifre romane; la ultimul număr, CXLV, au fost distribuite registrele și catastihurile cu însemnări sau bilanțuri, socoteli, polițe, 227 de bucăți; la colecția Manuscrise materialul documentar al casei comerciale respective este cuprins în mss. 501, 508, 518, 698, 695, 703; dintre acestea a fost prelucrat numai ms. 695, inventarul lui având nr. 2116 (vol. I) și 2117 (vol. II); dosarele referitoare la succesiunea casei comerciale amintite formează un fond aparte, denumit Frații Nanni (numărul de fond 505); anii extremi: 1834-1839, 31 de dosare (neinventariate).

- Fondul Ioan St. Stammu; anii extremi: 1714-1867; numărul de fond 539; este divizat în 26 de pachete, ultimul cuprinzând 30 de registre, catastife cu însemnări, bilanțuri, socoteli diverse; a fost pus în circuitul științific sub formă de catalog, în două volume (prevăzute cu indici de localități, persoane și materii, precum și cu un glosar de termeni uzuali, specifici acestui gen de documente), apărute în 1983 și respectiv în 1985.

- Fondul Frații Panu; anii extremi: 1775-1833; numărul de fond 514; numărul de inventar 1688; în afară de foile volante (corespondență comercială), grupate în cinci pachete, mai există și 32 de registre și catastihuri de socoteli, grupate în pachetul al șaselea.

- Fondul Ștefan I. Moșcu se prezintă numai sub formă de copiere de scrisori (condici), înglobate în colecția Manuscrise la nr. 811, 812, 814-817, 826-832, 833-837 și 1916; anii extremi: 1820-1837; numere de inventar: 1483, 1484, 1485, 1512, 1513, 1514, 1515.

- Fondul Constantin Furtună; anii extremi: 1817-1825; numărul de fond 503; numărul de inventar 1686; cele 465 de foi volante sunt grupate în patru pachete.

Alte rămășițe de fonduri, care conțin foarte puține unități arhivistice:

- A. I. Caramihu; anii extremi 1810-1815, numărul de fond 500, numărul de inventar 1560.

- Andrei Iliadi și comp.; anii extremi 1810-1815, numărul de fond 502, numărul de inventar 1562.

- Gh. Gheorghiu-Brașovcanu; anii extremi 1784-1809, număr de fond 501, număr de inventar 1559.

- Panaiot Daniil, anii extremi 1838-1846; număr de fond 512, număr de inventar 1561.

- Gh. T. Pihtu-Poshari, anii extremi: 1800-1805, număr de fond 515, număr de inventar 1563.

- Antonie Stamboli, anii extremi: 1831-1847, număr de fond 516, număr de inventar 1564.

- Steric C. Gica, anii extremi: 1792-1832, număr de fond 517, număr de inventar 1565; și ms. 825, cu copii după corespondența expeditată.

- Fondul Compania negustorilor greci din Sibiu; anii extremi: 1453-1859; număr de fond 499, fără număr de inventar, căci nu este prelucrat decât parțial; în afară de cele aproximativ 200000 de foi volante (acte oficiale și particulare, corespondență, chitanțe, facturi, liste de mărfuri, bilete de vamă etc.) fondul mai cuprinde 199 de condici, registre și catastife (anii extremi 1768-1859), dintre care 57 sunt copiere de scrisori (corespondență expeditată); limbile în care este scris materialul documentar: greacă, germană, română, latină, maghiară și, parțial, franceză, engleză, italiană, turcă etc.

După cum se poate observa, aceste fonduri conțin arhivalii cu o variată formă de prezentare: foi volante, dosare, condici („copiere de scrisori”), registre și catastihuri (de socoteli, cu polițe, facturi, bilanșuri etc.), iar numărul lor este de-a dreptul impresionant; ele se remarcă, de asemenea, și prin bogăția de informații pe care le oferă celor ce doresc să le cerceteze: evenimente istorice din cele mai importante, politice și sociale, referiri la viața economică și culturală a unui întins spațiu geografic, pe o perioadă de două-trei secole. Aceste fonduri au fost puțin cercetate, mai ales în vederea evidențierii aspectelor legate de viața socială sau

economică, de demografic, de mentalitățile epocilor trecute, a reconstituirii vieții cotidiene a acelor vremuri demult apuse. Toate cele amintite mai sus definesc specificul fondurilor alcătuite mai ales din corespondență (cu un conținut extrem de variat), spre deosebire de fondurile ce cuprind documente de cancelarie, acte oficiale mai ales, care sunt mult mai sărace sau chiar lipsite cu totul de acest gen de informații. Nu putem să trecem cu vederea funcția importantă pe care au avut-o epistolele, într-o anumită perioadă, când nu existau jurnale, ziare etc., aceea de a vehicula diverse știri; importanța corespondenței sub acest aspect, preponderent social, nu a fost încă relevată în nici un studiu de specialitate. Indiferent de idiomul în care sunt scrise, aceste arhivalii pot fi cercetate și din punct de vedere lingvistic, unele categorii de documente (în funcție de emitentul de la care provin) constituind mărturii prețioase pentru fonetica, morfologia și semantica secolelor respective (ca și pentru studierea limbii pe compartimente de activitate: religios, administrativ, juridic etc.).

Deoarece în nenumărate rânduri s-au purtat discuții în legătură cu definirea acestor fonduri și încadrarea lor într-o categorie anume, vrem să precizăm, cu această ocazie, că, după aprecierea noastră, este bine să nu fie denumite nici „feudale”, mai ales pentru că nu este recomandabil să legăm de vreo epocă istorică exprimarea tipului căruia îi aparțin, și nici personale (care au trăsături proprii în privința genului de arhivalii, a conținutului acestora, a ordonării, prelucrării și valorificării⁶), ci fonduri de „instituții”: companii (cele din Sibiu și Brașov) și „case comerciale” (care, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea încep să fie prezentate ca „firme”), cu caracter particular, diferite esențial de cele dirijate de către stat, care aveau un statut juridic bine definit. Specificul modului de organizare și funcționare a unei companii comerciale, denumită și „societate reglementată”, este prezentat în lucrarea cercetătoarei Olga Cicanci, *Comaniile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*⁷, iar pentru casele comerciale trimitem la studiul *Casa comercială Ioan Haği Moscu și Ștefan I. Moscu din București*, de Elena Moisuc și Dumitru Limona⁸; pentru casa comercială „Ioan St. Stammu” date importante sunt expuse în studiul introductiv al catalogului acestui fond⁹.

În legătură cu acest gen de instituții, diferențele dintre acelea care au funcționat înainte de anul 1831, când se consideră că a început perioada modernă pentru dezvoltarea administrativă a țărilor române, și cele ulterioare acestei date sunt

⁶ Toate aceste trăsături sunt bine expuse în articolul publicat de Ioana Botezan sub titlul *Aspecte privind tehnica întocmirii registrelor arhivelor personale și rolul lor în cercetarea științifică actuală*, în *Comunicări științifice* (ale arhiviștilor de la D.G.A.S. și filiale); 1972, p. 210 și urm.

⁷ București, 1981, mai ales capitolul *Concluzii*, p. 168 și urm.

⁸ Apărut în „Revista Arhivelor”, nr. 3/1975 și 4/1977.

⁹ Publicat de noi și apărut la București în anul 1983.

evidente; noi însă nu vom insista asupra acestor aspecte, deoarece nu constituie obiectul studiului de față. Interesul nostru este dirijat mai ales spre descrierea operațiunilor arhivistice pe care le implică fondurile respective.

Fondarea. Întrucât fondurile amintite au fost demult constituite ca atare, această problemă nu se mai pune decât în cazul în care se mai găsește părți ale lor care, din varii motive, s-au rătăcit și trebuie plasate acolo unde le este locul; criteriile de apreciere sunt aceleași ca și pentru alte fonduri¹⁰. Deoarece aceste fonduri sunt alcătuite din arhivalii variate ca formă de prezentare: foi volante, condici, registre, dosare, ele nu se păstrează toate în același loc (după cum sună principiul integrității fondurilor), ci sunt dispersate, așa cum se poate observa și din prezentarea făcută mai înainte, unele „copiere de scrisori” fiind încadrate în colecția Manuscrise; acestea nu mai pot fi extrase de acolo și aduse lângă fondul din care fac parte și unde, de fapt, le este locul. Arhiva „Companicii negustorilor greci din Sibiu” are aproape toate condicile și registrele care-i aparțin plasate lângă foile volante (corespondență) totuși, nici aceasta nu a fost scutită de divizare; materialul care a fost încadrat la colecția Manuscrise grecești de la Biblioteca Academiei Române, pe vremea când fondul se afla la această instituție, a rămas și acum acolo; este vorba de mss. 975, 976, 977, 978 și 980; la Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale se mai află registrele 89, 90, 91 și altele care fac parte din acest fond; ele sunt cuprinse în catalogul editat de Elena și Dumitru Limona în 1966 sub titlul *Catalogul documentelor referitoare la viața economică a Țărilor Române în secolele XVII-XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu* (două volume). După indicațiile furnizate de Olga Cicanci¹¹, și arhiva Companicii negustorilor greci din Brașov este dispersată: o parte se află încadrată în fondul Biserica Neagră de la secția de Manuscrise aflată la Biblioteca Academiei Române (acca parte adusă de N. Iorga în 1931 la București), sub formă de mape, la cotele MDCC-MDCCC; alta este plasată la fondurile Actele Magistratului și Acte diverse (pachetele 8 și 9), de la Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale, prezentate de Elena și Dumitru Limona în *Catalogul documentelor grecești din Arhivele Statului - Brașov* (vol. I, București, 1958); în arhiva bisericii brașovene: *Codex A* (1683-1782) și *Codex B* (după anul 1782), iar Biserica Neagră deține și ca o parte de arhivă. Așa cum am notat mai sus, unificarea materialului documentar nu se poate face decât prin menționarea locului de păstrare a tuturor părților componente (arhiva, depozitul etc.), în momentul în care se alcătuiește inventarul fondului sau, după caz, catalogul acestuia.

La fixarea denumirii unui fond trebuie să se țină seama de specificul acestuia (genul în care se încadrează) și de principiul apartenenței; deoarece titlaturile deja fixate, cu puține excepții, nu au suferit modificări de-a lungul vremii și au intrat deja

¹⁰ Marcel-Dumitru Ciucă, *lucr. cit.*, p. 286-287.

¹¹ Olga Cicanci, *lucr. cit.*, p. 15.

În circuitul științific, nu este cazul să se mai facă vreo modificare. O schimbare de titlu a fost făcută la fondul ce cuprinde arhiva Companiei din Sibiu, care a fost preluat de la Academia Română sub denumirea Hagi Constantin Popp, fiind deci considerat de către cei care l-au deținut ca un fond personal; deoarece conținutul materialului documentar nu justifică această încadrare, am propus și s-a acceptat schimbarea denumirii arhivei, ajungându-se la aceea sub care este înregistrată în evidența fondurilor instituției deținătoare. La fondul Hagi Ianuș Costă Petru și frații, care reprezintă casa comercială sau firma cu același nume, deși după 1825 aceasta din urmă s-a numit Polihronic Costa Nanni și frații, nu s-a considerat oportun să se schimbe și denumirea fondului, deoarece actele create după această dată se integrează organic printre cele emise până la anul respectiv.

Ordonarea. Întrucât fondurile în discuție au fost constituite ca atare, cele mai multe dintre ele, cu mult timp înainte de fundamentarea unor principii și reguli, în scopul desfășurării numitei activități pe baze științifice, ele se păstrează așa cum au fost găsite în depozite, chiar dacă în anumite privințe contravin normelor stabilite în anii din urmă.

În general, în cadrul fiecărui fond, în funcție de forma de prezentare arhivaliile sunt dispuse pe grupe distincte: foi volante, dosare, condici (registre, catastihuri etc.), iar în cadrul fiecărei grupe ordonarea materialului s-a făcut după principiul cronologic. Foile volante (corespondență, chitanțe, contracte, bilanțuri, facturi, note de vamă, polițe etc.) sunt împărțite pe pachete; numărul pachetului (cu cifre romane) și cel al documentului (cu cifre arabe) formează împreună cota unității arhivistice respective, element indispensabil pentru clasarea și regăsirea arhivaliilor. O situație deosebită s-a creat la fondul Compania negustorilor greci din Sibiu, unde foile volante au fost despărțite în două mari categorii: prima secțiune o formează corespondența particulară primită de membrii Companiei; ea este ordonată alfabetic după numele emitentului (fiecare pachet cuprinde epistolele expediate de un singur emitent), iar în cadrul fiecărui pachet materialul este ordonat după principiul cronologic; a doua secțiune cuprinde actele oficiale primite de Companie ca instituție, ordonate tot în mod cronologic. „Copierile de scrisori” și registrele contabile sunt numerotate de la 1 la 199 și dispuse după același criteriu de ordonare.

Accastă modalitate de aranjare a arhivei ce aparține unei companii sau case comerciale s-a dovedit a fi convenabilă și de aceea, în cazul în care va fi nevoie să se ordoneze o arhivă nou descoperită a unei asemenea instituții, este bine să se păstreze același mod de lucru: mai întâi, împărțirea materialului pe cele trei mari grupe și apoi ordonarea lui, în cadrul fiecărei grupe, după principiul cronologic.

În legătură cu ordinea operațiilor la care sunt supuse arhivaliile în acțiunea de ordonare și prelucrare a lor s-a discutat mai mult despre cele denumite „feudale” și despre fondurile personale, propunându-se să se înceapă cu fișarea materialului, dându-se cote provizorii, atât la acesta, cât și la fișe, apoi să se ordoneze și coteze definitiv fișele și abia la urmă să se procedeze la aranjarea arhivei după modul de

dispunere a fișelor. Pentru corespondență însă (indiferent în ce fel de fond este ca încadrată), unde fiecare unitate arhivistică este indisolubil legată de cele precedente cât și de cele subsecvente, lipsa ei din înșiruirea naturală a materialului documentar putând afecta înțelegerea conținutului acestuia, ordonarea după principiul cronologic este obligatorie înainte de a se începe prelucrarea propriu-zisă a arhivei respective. De fapt, așa s-a procedat până acum în cazul fondurilor pe care le discutăm, din rațiuni practice, pentru ușurarea activității de alcătuire a fișelor, căci materialul fiind ordonat cronologic înțelegerea evenimentelor petrecute este mult facilitată, la fel ca și descifrarea numelor de persoane sau localități, a iscăliturilor, chestiuni care pun la grea încercare pe orice arhivist, mai ales când este vorba de o corespondență scrisă în limbi străine.

Sigur că acest mod de aranjare a arhivei care începe cu ordonarea unei părți din material și cotarea lui înainte de a fi prelucrat prezintă și dezavantaje; mai întâi că este imposibil să nu se comită vreo eroare în citirea datei documentului și implicit în plasarea lui în alt loc decât cel necesar, apoi la unele documente data este interpretabilă (când este vorba de stilul nou și cel vechi) și deci și alegerea locului definitiv unde trebuie să stea este dificilă; acestea și alte motive pot periclită o ordonare corectă a materialului; cotarea anticipată a arhivaliilor (înainte de prelucrare și cotarea definitivă a fișelor) perpetuează și perpetuează aceste greșeli inerente. Din motivele arătate mai înainte însă nu s-a putut renunța la acest procedeu. De aceea în procesul prelucrării fondului și alcătuirii fișelor noi am atras atenția (într-o notă de subsol) de fiecare dată când am găsit asemenea plasări greșite ale documentelor.

Prelucrarea. În prezentul studiu denumim cu acest cuvânt totalitatea operațiunilor care sunt efectuate după ce a avut loc selecționarea (dacă este cazul) și ordonarea arhivaliilor unui fond sau ale unei colecții, înaintea realizării inventarului acestora. În „Normele tehnice”, precum și în articolul sus-citat al domnului Marcel-Dumitru Ciucă, pe care îl folosim permanent ca punct de referință în prezentarea noastră, operațiunile care premereg alcătuirea inventarului sunt următoarele: cotarea provizorie a materialului documentar, întocmirea fișelor (sau, după caz, completarea fișelor imprimare, care conțin, pe prima lor față, grila pentru indicatorii necesari clasificării tematice sau cibernetice a arhivaliilor prelucrate), ordonarea lor, cotarea definitivă a acestora și transpunerea acestei cotări pe documente, după ce acestea au fost, la rândul lor, ordonate în conformitate cu sistemul adoptat și pentru fișe.

Pentru fondurile caselor comerciale și ale Companiei negustorilor greci din Sibiu s-a procedat altfel, din motivele arătate mai înainte. Oricum situația trebuie acceptată așa cum se prezintă ea în momentul de față, singurele operațiuni care mai pot fi analizate în vederea aplicării lor viitoare fiind prelucrarea și valorificarea acestor arhive.

În ceea ce privește prima dintre aceste activități, am considerat întotdeauna că sunt necesare nu numai operațiunile indicate mai sus și efectuate în general de toți cei care se ocupă cu întocmirea inventarelor, ci și altele, ghidându-ne după principiul „prelucrării exhaustive (sau totale)”, prin care înțelegem să mai adăugăm și alte operațiuni absolut necesare, din care să rezulte alcătuirea unor instrumente de lucru folositoare nu numai pentru arhiviști, ci și pentru cercetătorii pe care îi interesează arhivele.

De multă vreme am propus și susținem și acum introducerea în „Normele tehnice” a obligativității alcătuirii fișelor de glosar în vederea tipăririi acestor prețioase minidicționare, după părerea noastră absolut indispensabile pentru orice arhivist care prelucurează arhivalii scrise în limbile străine; un model al acestui gen de glosar în care figurează atât termenii care trebuie explicați, cât și contextul (frazele) în care ei apar, cu obligativitatea indicării sursei de unde au fost extrași (cota documentului), îl oferim în continuarea studiului de față; acesta este al cincilea pe care îl publicăm până în momentul de față¹² (deci nu ne referim aici la genul de glosar care se întocmește ca anexă la un catalog, inventar arhivistic sau ediție de documente, în care sunt explicate cuvintele care apar în românește în rezumatele sau documentele publicate în respectiva lucrare). Cele trei decenii de activitate pe tărâmul arhivisticii ne-au întărit convingerea că fără alcătuirea acestor glosare (pentru fiecare limbă în parte) nu este posibil să pretindem că desfășurăm o activitate cu adevărat științifică (corectă, exactă, utilă și pentru alții); documentele de toate categoriile și scrise în toate limbile (chiar și cele românești) sunt presărate cu o sumedenie de cuvinte care nu figurează în dicționarele idiomurilor respective, deoarece au avut o circulație redusă în timp și spațiu, sau au fost folosite numai de anumite categorii socio-profesionale și nu au intrat în vocabularul uzual al vorbitorilor unei limbi; pentru a le lumina sensul este nevoie de o strădanie permanentă și avizată, spre a aduna cât mai multe atestări ale fiecărui cuvânt (cu indicarea exactă a sursei, pentru o eventuală verificare și de către alți specialiști), și a putea, în final, să se redacteze o lucrare corectă, bine pusă la punct.

În afara fișelor de glosar, pe întreg parcursul prelucrării materialului unui for. l se mai pot extrage (pe fișe sau direct în repertoare) prescurtările întâlnite, denumirile de localități sau de persoane care figurează în documente sub o formă aparte (uneori greșită), pentru identificarea și precizarea unui aspect formal corect (pentru amănunte vezi mai jos modalitățile de redare a numelor de persoane în documentele scrise în limba greacă).

Toate aceste operațiuni menționate până acum au drept scop întocmirea unor fișe de inventar cât mai corecte, care să oglindească întocmai documentul pe care-l reprezintă.

¹² Celelalte patru au fost publicate în „Revista Arhivelor”, după cum urmează: I, în nr. 1/1972, II, în nr. 2/1973, IIIA, în nr. 4/1979, IIIB, în nr. 1/1980 și IV, în nr. 1/1989.

Inventarierea este de cele mai multe ori sinonimă cu alcătuirea fișelor (rezumatelor) pentru fiecare unitate arhivistică în parte, în conformitate cu instrucțiunile cuprinse în „Normele tehnice” ca și în studiul amintit al domnului Marcel-Dumitru Ciucă, în care însă nu au fost cuprinse referiri la fondurile pe care noi le analizăm în detaliu, principiile generale și regulile expuse în numitul articol fiind însă valabile, cu unele modificări și adaosuri, și în cazul de față.

Înainte de a discuta despre caracteristicile inventarierii arhivaliilor scrise în limba greacă, ținem să menționăm că principiul care ne-a călăuzit atunci când am întocmit rezumatele documentelor (care se apropie mai degrabă de regeste) a fost acela al utilității generale. Prin natura activității pe care o desfășoară, arhiviștii sunt, ca să zicem așa, niște intermediari între materialul documentar și cercetătorii din orice domeniu, care apelează la arhive în vederea alcătuirii unor lucrări de specialitate și care nu au totdeauna posibilitatea să abordeze originalele documentelor, din cauza limbii și a scrierii specifice în care acestea sunt redată. De aceea, în ceea ce ne privește, noi nu ne-am limitat, alcătuind rezumatele, la o notare sumară a informațiilor strict istorice, ci am furnizat o imagine completă a originalului, prin redarea conținutului acestuia cât mai conșcis cu putință; am notat aproape toate toponimele și numele de persoane (firmele comerciale care apar), acțiunile și materiile (monede, mărfuri, taxe etc.). Am procedat astfel, deși, drept urmare, inventarele aduc mai degrabă a cataloage, pentru că descifrarea și traducerea documentelor originale comportă un foarte mare grad de dificultate; subliniem, de asemenea, că și înțelegerea textului tradus reclamă niște cunoștințe și o dexteritate aparte; fără acestea din urmă, arhivistul nu va putea să perceapă exact semnificația datelor transmise de documente și deci nu va putea întocmi o fișă corectă din toate punctele de vedere. Din cauza celor arătate mai înainte, persoana care prelucurează indiferent ce fel de arhivalii este nevoită uneori să procedeze la interpretarea conținutului acestora și să nu se limiteze la o simplă înșiruire de fapte, locuri și persoane.

Un alt procedeu care poate ușura activitatea de prelucrare (descifrare și traducere) a arhivaliilor este fișarea corespondenței (foi volante) în paralel cu aceea păstrată în „copierele de scrisori”, mai ales când perioadele în care epistolele au fost emise coincid, deoarece, în acest mod, avem sub ochi în același timp și scrisorile expediate și răspunsurile primite, fapt care va înlesni mult citirea unor denumiri dificile (mai ales numele de persoane, ca și unele iscălituri).

Alcătuirea rezumatelor. Data și locul de emiteră ale arhivaliilor. Data înscrisă pe fișă trebuie să o redă întru totul pe aceea a documentului inventariat; pentru situațiile în care aceasta este exprimată în vâlcet se aplică indicațiile cuprinse în studiul domnului Marcel-Dumitru Ciucă, fiind cele mai detaliate și mai cuprinzătoare din câte au fost prezentate până acum.

Datarea arhivaliilor grecești comportă însă și alte trăsături caracteristice, de care trebuie să se țină cont la prelucrarea acestora; cifrele din dată (anul, ziua, luna)

pot fi redade prin litere, uzanță care s-a păstrat pentru un anumit gen de documente (este vorba de cele emise din cancelariile Patriarhiilor și mănăstirilor ortodoxe, din Cancelaria domnească sau scrise de unele fețe bisericești), până la mijlocul secolului al XIX-lea; în fișă data va fi redată, desigur, după sistemul de azi, adică numai cu cifre arabe. Uneori data documentului este exprimată prin indiction, plus luna, fără indicarea zilei și atunci se întreprind investigații speciale pentru transformarea ei într-o dată notată ca în zilele noastre, adică așa cum trebuie să figureze în fișă: lângă anul-milesim, în paranteze rotunde, se va nota și indictionul menționat de document, pentru a se putea verifica exactitatea fixării datei; urmează indicarea lunii și specificarea *f.z.* (fără zi). Așadar, pentru documentele grecești indictionul nu este un element cronologic secundar¹³, fiind cazuri în care este singurul care apare (împreună cu luna). Foarte rar lângă indiction mai figurează vâlcatul, la care cifrele sunt notate cu litere; și acesta va fi menționat pe fișă, tot în paranteze rotunde, lângă anul-milesim, înaintea indictionului (v. exemple în *Album de paleografie greacă*).

În cazul în care mai există și alte indicații în legătură cu data, acestea se vor nota întocmai pe fișă; în exemplul care urmează acestea sunt cumulate cu indicarea locului de emiteră a actului respectiv: „În orașul Iași, în al treilea an al celei de a doua domnii a noastră în Moldova” (menționăm că documentul de la care s-a notat exemplificarea este bilingv, româno-grecesc, și a suferit influența modului de datare caracteristic actelor românești de cancelarie).

Deseori, la scrisori, în notele tergală de pe ultima filă apar însemnări în legătură cu data de emiteră și de primire, precum și cu aceea când a fost expediat răspunsul; sunt situații când aceste informații nu concordă cu datele furnizate de documentul original și atunci se naște întrebarea cine a greșit: expeditorul sau destinatarul? De fiecare dată am semnalat prin note neconcordanțele apărute. De exemplu, la o scrisoare din fondul Hagi Ianuș Costa Petru și frații, CIV-41, emitentul a notat anul 1821, iar în nota tergală apare 1824; deoarece în interiorul epistolei este menționat anul 1822 ca un moment din trecut, este clar că a greșit emitentul scrisorii; nu totdeauna însă astfel de neconcordanțe își găsesc o rezolvare, de aceea, credem noi, notele de subsol sunt absolut necesare.

Localitatea de emiteră a actelor și scrisorilor trebuie să figureze și ea în fișă de inventar (pentru modul de redare a acesteia vezi mai jos observațiile referitoare la transpunerea numelor proprii); orice însemnare care are legătură cu aceasta se va menționa, în traducere, pe fișă; în cazul în care localitatea de emiteră este menționată numai pe ultima filă, în notele tergală, de către cel care a primit epistola, atunci va fi transpusă în paranteze unghiulare când se alcătuiește rezumatul documentului, deoarece nu aparține, de fapt, emitentului actului sau scrisorii, ci altei persoane.

¹³ Această situație o întâlnim mai ales la documentele românești, după cum menționează Marcel-Dumitru Ciucă, *lucr.cit.*, p. 293.

Pentru situațiile în care data de pe documentul original este incompletă sau lipsește, se vor urma instrucțiunile din articolul menționat de noi în această prezentare; la fel se va proceda și în legătură cu localitatea de emiterc¹⁴.

Cota și caracteristicile arhivaliilor. Numai pe fișa-model (imprimată) aceste date figurează înaintea cuprinsului documentului în rezumat; când acesta din urmă este notat pe fișe obișnuite, ele apar după prezentarea conținutului. În cazul în care se prelucreză un fond ce conține foarte multe unități arhivistice, iar fișele se păstrează în același loc, tot timpul prelucrării, legate pe pachete, nu este necesar să se treacă pe fiecare dintre ele denumirea fondului, ci numai celelalte elemente (pachet, număr de document; de dosar, filă). Deoarece ordinea grupelor de arhivalii la casele comerciale este totdeauna aceeași: 1) foi volante, 2) dosare sau registre (de socoteli, bilanțuri, cu polițe etc.), iar 3) „copierele de scrisori” se fișează separat (piesă cu piesă), la cotă nu apare și denumirea grupei respective, mai ales că în fișă se specifică totdeauna genul arhivaliilor prelucrate, chiar la începutul rezumatului.

Cât privește caracteristicile documentelor, am menționat foarte rar atunci când apare filigranul, deoarece până la jumătatea secolului al XIX-lea mai toată hârtia folosită avea acest semn distinctiv (marca și inițialele fabricii sau ale fabricantului), dar în cazul de față el nu poate constitui un element ajutător la datarea documentelor, așa cum se întâmplă cu cele din epoci mai vechi. Nu este obligatorie nici menționarea cordonatelor actelor (înălțimea și baza), ele nefiind relevante la această categorie de arhivalii. La rubrica „limbă” se vor specifica celelalte limbi, afară de cea greacă, iar dacă este bilingv, grec-român, grec-turc etc. Se va menționa de fiecare dată modul de emiterc: original, copie, imprimat completat, copie adevărită, copie inserată, rezumat, mențiune, traducere (de obicei sub formă prescurtată).

Cuprinsul rezumatului. Din motivele expuse mai sus (greutatea descifrării, traducerii și înțelegerii textului arhivaliilor scrise în alte limbi decât cea română) și în virtutea aplicării principiilor „prelucrării exhaustive” și al „utilității generale”, este de la sine înțeles că rezumatele actelor sau documentelor vor conține cele mai importante date și evenimente, majoritatea toponimelor și numelor proprii notate concis și clar. Această metodă de lucru va da la iveală un inventar extrem de util, căruia i se pot adăuga indici de toponime, nume proprii și materii, cu aceeași valoare ca și a unor anexe de catalog. Transpunerea în fișă a tuturor elementelor conținutului se va face ținând cont și de indicațiile generale cuprinse în studiul domnului Marcel-Dumitru Ciucă¹⁵.

Noi vom insista acum numai asupra unor chestiuni speciale care se referă la transpunerea antroponimelor și a toponimelor, ca și la traducerea denumirilor unor materii, care erau uzuale și specifice epocilor în care a luat naștere arhiva caselor

¹⁴ *Ibidem*, p. 292-295.

¹⁵ *Ibidem*, p. 294-296.

comerciale. Această din urmă problemă este mai greu de rezolvat decât prima, deoarece nu există în limba actuală și nici chiar în româna din epoca de creare a documentelor în discuție echivalente pentru mărfurile (blănuri, piei, cereale, cele de băcănie etc.), obiectele (de îmbrăcăminte, menaj, mobilă, bijuterii), monedele și multe altele care umplu filele arhivei scrisă în limba greacă; comparând foile de zestre scrise în românește cu cele din greacă, am avut posibilitatea să găsim traduceri unor termeni, însă nu pentru toate obiectele; la fel de interesante sunt și listele cu tarifele vamale pentru mărfurile care intrau în țările române sau imprimătele (în limba germană) ce conțin expunerea tuturor mărfurilor (băcănie, medicamente, materii prime pentru industria textilă, produse alimentare de tot felul, textile, pielărie etc.) comercializate de diverse firme din Viena, pe care le-am folosit în același scop. Atunci când nu am putut găsi nici un echivalent sau o traducere, am redat cuvintele așa cum figurează ele în textul documentului, în speranța că poate altcineva, în urma cercetării minuțioase, va putea să le descopere sensul.

Cealaltă chestiune este legată de modalitatea de redare a numelor proprii (toponime și antroponime) în rezumate și ea comportă două aspecte: unul se referă la numele proprii grecești, iar altul la cele românești (sau străine, afară de cele grecești), care, în arhivaliile originale apar notate cu caractere grecești; dificultățile întâmpinate sunt destul de serioase și nu totdeauna se poate găsi o soluție convenabilă. Până în momentul de față s-au publicat extrem de multe documente grecești cu traducere, au apărut cataloage, inventare, indici cronologici etc., deci s-a prelucrat o mare cantitate de arhivalii unde apare acest gen de nume propriu, fără însă ca cineva să noteze măcar în treacăt vreo regulă sau vreo indicație cât de sumară în legătură cu problema în discuție și de aceea se întâlnește o mare varietate în modul de notare, în special a numelor de persoane.

Un alt impediment îl constituie și maniera aparte în care autorii scrisorilor (actelor) transpuneau numele de persoane ne-grecești și anume după pronunția din limba de origine (care la unele limbi nu coincide cu aspectul grafic); cuvântului respectiv însă i se adăugau terminații după modelul celor grecești autohtone, care, așa cum se știe, sunt încadrate într-una din declinările numelui, existente în limbă. Această uzanță face extrem de dificilă uneori întoarcerea la numele adevărat al persoanelor notate în fondurile pe care le analizăm; să mai amintim faptul că limba greacă nu dispune de semne pentru notarea unor sunete care nu-i sunt specifice, dar care se întâlnesc în alte limbi (ca de exemplu: j, ǧ, ĉ). De aceea, fiecare emitent al actului sau scrisorii improviza, în funcție de propriile cunoștințe de limbă greacă și de gradul de cultură pe care îl avea; în cazul în care persoana respectivă avea (extrem de) puține cunoștințe în domeniu (situație care se întâlnește foarte frecvent la documentele rămase de la casele comerciale), atât descifrarea cât și reconstituirea numelor proprii (de localități și persoane) devin întreprinderi anevoioase și riscante. Pe de altă parte, în epoca în care au fost create arhivele respective, persoanele erau menționate, din ce în ce mai des, și cu „numele de familie” (adăugat la prenume),

care, de cele mai multe ori, constă din prenumele tatălui (sau chiar din numele și prenumele acestuia), la cazul genitiv, pentru etnicii greci; pentru români, procedeu de marcarea a filiației sau înrudirii era altul: după prenume urmau cuvinte ca „sin”, „zet”, „brat” și alt prenume în cazul genitiv. Alături o denumire care indica ocupația persoanelor respective (cojocar, cizmar, croitor) sau proveniența (marcată prin adjective formate de la denumirea localității: turnavitul, meșovitul) ori etnicionul (bulgarul, albanezul) devenea, în cele din urmă, nume de familie. Deoarece în documente folosirea caracterelor majuscule este cu totul arbitrară, nu putem ști exact în ce epocă s-a definitivat această stare de lucruri și, în consecință, este foarte greu de hotărât cum să se scrie numele respective; aceeași este situația în limba română, în cazul poreclelor atașate la prenumele unor persoane.

Toate aceste motive arătate până acum explică marea varietate de transpuneri a numelor proprii din documentele grecești în traducerile, cataloagele, inventarele și chiar studiile cu caracter istoric.

Spicuim din lucrarea mai înainte citată a cercetătoarei Olga Cicanci, la care am remarcat o sumă de inconsecvențe în privința chestiunii care ne interesează: prenumele apar, de obicei, cu terminațiile obișnuite *-os* sau *-is*: *Zotos*, *Hristos*, *Nicos*, *Curtis*, dar și fără: *Theodor*, *Dima*, *Costa*, deși este vorba de etnici greci; *Constantin* apare în ambele variante, la fel *Dimitrios*; altele ca: *Manole*, *Petre*, *Athanasie*, *Nicu*, *Iorgache* sunt redată după tradiția românească. Aceeași varietate la „numele de familie”, notat cu finala *-is*: *Nicokiritis*, *Tohangis*, cu *-os*: *Eusthatios*, cu *-as*: *Nicolas*, cu *-i* și cu *-u*: *Strati*, *Stratu* (aceeași persoană), fără nici o terminație: *Stephan*; un nume des întâlnit, ca de exemplu *Stammu*, apare și sub formele *Stamos* și *Stamo*; în altă împrejurare, adjectivul care indică proveniența persoanei este tradus în limba română, încât apare sintagma *Gheorghe Albanezul* (din Ἀλβανίτης). În toate aceste cazuri desigur că influența documentelor originale este determinantă, însă noi credem că trebuie respectate totuși niște reguli și mai ales trebuie să se țină seama de specificul redării acestor nume, pentru fiecare persoană, în funcție de poporul din care face parte; nu este recomandabil ca numele negustorilor aromâni să fie redată sub formă grecească, așa cum apare în sursa documentară, căci am arătat mai sus că acest procedeu se aplica la toate numele de persoane indiferent de proveniență, ci să fie reconstituite, pe cât posibil, așa cum sunau ele în epocă: *Nicu Teiu*, *Todi Stamu*, *Teodor Tincu*, *Nicolae Paciura* etc.

Este, de asemenea, absolut necesar, după părerea noastră, să se respecte forma corectă a numelor patriarhilor, mitropoliților și egumenilor, care sunt de sorginte greacă, adică să se noteze *Nectarios*, *Parthenios*, *Nicodimos*, *Anthimos*, *Dositheos* etc. și nu *Nectarie*, *Partenie*, *Dositei* etc.

În mod cronat s-au transpus în românește nume ca: *Panaghiotis*, *Sterghiadis* (redare literală), căci pronunția lor nu justifică această formă: acel *-g-* este extrem de slab pronunțat și aproape nu se aude, încât forma corectă este *Panaiotis*, *Steriadis*.

Și în alte situații recomandăm să se redea în românește numele persoanelor după cum erau ele pronunțate corect și nu cum apar în document, mai ales dacă se constată că sunt greșit notate.

Numele de persoane românești apar și ele cu terminații grecești; acestea însă sunt mai ușor de reconstituit decât altele, pentru cel care cunoaște specificul acestei categorii de nume propriu; aici dificultățile sunt de altă natură, după cum se va vedea mai jos. Ele se datorează mai ales faptului că cel ce scria grecește era obligat să redea sunete pentru care nu avea grafeme proprii și adecvate și de aceea trebuia să improvizeze când se afla într-o atare situație; deoarece fiecare aplica alt sistem de notare, a rezultat o mare varietate de forme uncori pentru unul și același cuvânt. Reguli pentru găsirea formelor originare nu se pot formula; semnalăm aici cazurile frecvent întâlnite, precum și forme extrem de aberante, departe de cele corecte.

Multe nume românești (mai ales de familie) apar cu terminația caracteristică -ας (declinarea întâi), adăugată la forma originală articulată, specifică erocii, de exemplu pentru *Golescu* – Γολέσκονλας, pentru *Murgu* – Μούργονλας¹⁶; altele sunt încadrate în declinarea a doua grecească și deci au terminația -ος: Βρανκοβάνος sau Μπονζέσκονλον (acuz.) și Τζορδέλος (*Ciordeală*); cele terminate în -i (românește) sunt încadrate în categoria masculinelor în -ης: Μπουγούσην (*Buhuși*; acuz.), Μπομποβίκης (*Porovici*), Ντραγίτζης (*Drăghici*), Ντομπόζης (*Doboy*), Μάζηρην (*Mazăre*) etc.

Extrem de dificil de refăcut sunt onomasticele nemțești, franțuzești, englezești, din care oferim câteva exemple: Διρέξελ – *Drexler*, Φλαϊσάκαρ – *Fleischhackl*, Σιούλτζι Χάρλος – *Karl Schultz*, Γιοζέβν δέ Πουσης – *Joseph de Bussy*, Τιάμες Καστίλλο και Ρενό – *James Castillio și Renault*; pentru acestea trebuie întreprinse investigații aparte și cercetate și documente în alte limbi decât cea greacă.

Dificultăți destule întâmpină arhivistul care prelucrează fondurile în discuție și la numele românești de factură rustică, notate după sistemul arătat mai sus, mai ales că ele figurează în zapise, chitanțe și alte acte scrise de obicei de oameni pușin instruiți. Dăm câteva exemple și din această categorie: Γιοργι αλματουσιτوني – *Gheorghe al mătușii Dinii* (gen. de la *Dina*), Ιον αλπατι – *Ion al Badii* (gen. de la *Badea*), Ιον αλφήρη κρητζιμαρεσι – *Ion al Firii cărciumăresei*, Μιου λουουνκιας μπαρμπο – *Miu lu unchiaș Barbu*, Γιωργι αλποτζοκα – *Gheorghe al <lui> Bocioacă*, Πρεταλου τοτορου – *Preda a lu Tudor*. Sistemul de notare a onomasticelor, specific grecesc, a influențat și notarea numelor românești: deși este folosită expresia *a (al) lui* ... cuvântul care urmează nu stă în nominativ, ci în genitiv, dar după sistemul grecesc (notarea redundantă): Μαρία άλον Κουσαντινίου, Μηχαη αλου Παουνου, Μαρία άλον Ίοαν Φηλίπου etc. (sunt notate

¹⁶ Vezi și discuția de la *Glosarul grecesc (III B)* din „Revista Arhivelor”, nr. 1/1980, p. 124.

exact ca în documentul original). Iată și câteva onomastici alambicate: Γριπλας, Κρεπλας, Κρεπολας – *Greblă*, Καπ δεφχερ Γουτζαν – *Guță Cap de fier* și multe altele.

Onomasticele feminine care denumesc pe soțiile unor persoane sunt cele curențe în erocă: Φιλιασκα – *Filipeasca*, Στερποϊκα – *Știrboica* (soția lui *Știrbu*), Μποζατοϊα – *Buzătoia*, Γιοβανόγα – *Iovănoaga*, Σεφανητζοια – *Ștefănițoia* etc. Extrem de des apar derivatele de la numele de localități, care îi denumesc pe locuitorii respectivi: Όμπουρσάλης (de la *Obârșia*), Μπερτζάνοι (de la *Bârca, Bircenii*), Κριτζιστάνοι (cei din *Grecești*), Τοπριστιδες (*Dobrești*), Σεκαρεμπένυορ (gen. de la *cei din Săcărâmb*), Πιτολανι (din *Bitolia*), Νιρομπεργιάνες (cei din *Nürnberg*) etc.

Așa cum am arătat mai sus, este foarte greu de luat o decizie în cazul în care apar ca adaosuri la prenumele unor persoane calificative ca „brașoveanul”, „craioveanul”, deoarece nu se poate ști dacă erau considerate sau nu drept „nume de familie”, de aceea rămâne la latitudinea fiocării arhivist să aprecieze situația și să-l noteze în consecință. Noi am menționat în fișe astfel de calificative ori de câte ori apar în documentele originale, deoarece ele ne furnizează indicații prețioase în privința locului de baștină al unei persoane (mai ales pentru negustorii aromâni, în legătură cu care există păreri divergente).

Din toate cele arătate mai sus se poate, credem noi, desprinde cu claritate ideea că numele de persoane nu vor fi transpuse în rezumate *literal*, ci *interpretativ*, adică se vor nota onomasticele corect, indicându-se, eventual într-o notă de subsol, greșeala emitentului scrisorii sau într-o paranteză alăturată se poate translitera cuvântul respectiv, pentru lămurirea celor care vor apela la originale și vor face o comparație cu transpunerea din textul rezumatului.

Din cauza inexistenței unui sistem uniform și stabil de redare în grecește a numelor proprii românești, ca și din cauza unor greșeli inerente din partea celor care scriau (acte sau scrisori) este imposibil să nu apară în rezumatele din inventar mai multe variante ale aceluiași onomastic. De exemplu, pentru șetrarul *Răducanu*, în afară de *Caragea* mai apar și alt nume de familie, dar în diverse forme: *Safandache*, *Stefandache*, *Ștefanache*; se pune întrebarea care din ele este cea corectă. Pornind de la unul din principiile criticii de text, denumit *lectio difficilior*, noi considerăm corectă prima dintre atestări. De aceea, de câte ori apar celelalte două forme în documentele pe care la prelucrăm, vom semnală în fișă, într-o notă de subsol, toate formele pe care le cunoaștem, pentru a putea identifica persoana respectivă și a nu considera că este vorba de trei persoane diferite.

În acest caz, ca și în altele asemănătoare, adică atunci când există mai multe variante (fie ele și greșite) pentru un singur cuvânt, este obligația arhivistului ca la indicele de persoane să le menționeze pe toate, cu trimitere la denumirea pe care o consideră corectă și lângă care vor figura toate celelalte atestări.

O chestiune aparte este aceea a apariției, în scrisorile arhivei de la casa comercială „Hagi Ianuș Costa Petru și frații”, a numelor fictive atribuite unor persoane a căror identitate nu trebuia să fie dezvăluită; ele sunt destul de numeroase și nu au putut fi decodificate decât în parte: clucerul Dincă Brăiloi este numit „Geanu” sau „Geana”, episcopul de Râmnic, Galaction, „Curcula”; chiar și Hagi Ianuș are pseudonimul „Partali”, turcii sunt numiți „pații”, rușii, „zucates”, francezii „marinci”; pentru a nu comite o greșală în privința identificării, noi le-am notat ca atare în textul rezumatului, iar în paranteze, alături, ceea ce credem că reprezintă¹⁷.

În același mod se pune problema și pentru denumirile de localități. Citirea și interpretarea lor corectă este de mare importanță, mai ales că unele dintre ele pot fi unice atestări ale unor toponime azi dispărute; se știe că denumirile unor sate sau moșii s-au schimbat, în decursul vremii, de mai multe ori, de aceea identificarea localităților și plasarea lor corectă într-o regiune, județ sau plasă trebuie să fie făcută cu cea mai mare atenție.

Indiferent dacă sunt românești sau străine, denumirile de localități apar uneori în forme extrem de aberante și greu de recunoscut, ca de exemplu: străine: Μύνχηι – *München*, Ληπτζικα – *Leipzig (Lipsca)*, Βγένα – *Viena*, Ταϊγάν ροκ – *Taganrog*; românești: Γροστιπολ, Γροδιμποζ, Κροστιποτο, Κροζδιποτ – *Grojdibodu*, Χουρουσάβα – *Orșova*, Δρίστια – *Dârste*, Κιγινένι, Κινίν, Κιγινένι, Κογνένι – *Căineni*, Γκιτίτζολ – *Ghidiciniul*, Ζαλάγνα, Ζελάγνα – *Zlatna*, Όκάρια – *Ungaria*, Βελεγράντι – *Beligrad (Alba Iulia)*, Μπρακοβνι – *Brâncoveni*, Μπλοπωείτα – *Plumbuita*, Πουλουιέστ – *Ploiești*, Πουτουροσα – *Puturoasa*, iar în *scriptio continua*: Λουνκαβατζη – *Lunca Vacii*, Παιδεαραμα – *Baia de Aramă*, Ψοιοβαδο – *Râul Vadului*, Τιργουζουγι, Τεργουζιολον – *Târgu Jiului*, etc. Toponimele din Transilvania sunt notate fie în pronunția ungurească, fie cu substitutul latinesc sau în traducere (parțială) germană sau greacă, de exemplu: Δεμεσφάρη, Τιμισφάρι – *Timișoara*, Κουλουσβαρ – *Cluj*, Έρδέλη – *Ardeal*, Έρμανσταδ, Έρμανούπολις – *Sibiu*, Όβερ Τιμης – *Timișul de Sus*, Ροδε Τουρ – *Turnul Roșu*, Μέγας Όγκας – *Ocenele Mari*, Μέγας Βαρατιν – *Oradea Mare*, Καρος μπούργον, Καλες πούργο, Κάρλισμπορκ, Καλετζ μπούργο – *Karlsburg (Alba Iulia)* etc.

Se va proceda la toponime întocmai ca și la numele proprii, mai ales că în majoritatea cazurilor ele sunt verificabile: o denumire evident greșită va fi corectată și sub această formă va figura în textul rezumatului; eventual se va translitera, alături de aceasta, în paranteze, varianta din text cu explicația de rigoare. În cazul în care denumirea localității este alta decât cea uzuală astăzi, noi recomandăm ca aceea din document să apară în rezumat, iar alături, în paranteze, corespondentul actual, de exemplu: *Ruşava (Orșova)*, *Τεμεşβαρ (Timișoara)* etc.; la cele care sunt traduse în greacă sau germană se va specifica acest lucru într-o notă de subsol. Nu se va

¹⁷ Semnalarea acestei chestiuni am făcut-o mai demult, la publicarea *Glosarului grecesc (III B)*, *Ibidem*, p. 117.

proceda așa pentru localitățile extrem de cunoscute, precum *Viena, Moscova, Paris, Londra*. Deși „Normele tehnice” și alte instrucțiuni prevăd să se procedeze invers, noi credem că este mai bine așa, deoarece în felul acesta putem să urmărim evoluția modului de întrebuintare a toponimelor și să ne explicăm și cauzele anumitor schimbări de formă. La alcătuirea indicilor de localități se va proceda la aceste toponime ca și la numele de persoane cu mai multe atestări.

Caracteristici (concordanțe) fonetice. Pentru a înlesni descifrarea și identificare acestor categorii de nume proprii, dăm mai jos câteva indicații orientative în legătură cu cele mai importante concordanțe de redare a diverselor sunete (sau grupuri de sunete) prin grafeme grecești; notăm, mai întâi, că – γ – este foarte slab pronunțat în neogreacă și este folosit îndeosebi pentru marcarea hiatului din limba română, adică pentru citirea separată a două vocale, în cazul în care, citite împreună, ar denatura fonetismul corect al cuvântului, sau pentru notarea lui *i* semivocală: Ἀντρέι – *Andrei*, Βάλια Πογιένι – *Valea Poienii*, Βγένα – *Viena*, Γεπουάνος – *Iepureanu*; oclusivele sonore românești *b, d, g* sunt notate de multe ori cu surdele grecești corespunzătoare: Ἀράτι – *Arad*, Ἀβρίκι – *Avrig*, Ἄλπουλουῖ – *Albului*, Βυκοραῖσι – *București*; diftongii caracteristici limbii române *oa* cu *ó* (cu accent), iar *ea* cu *á* (cu accent), cu *ía* ori *é* (cu accent): Πακετόσα – *Răchitoasa*, Βυκοράνος – *Vicșoreanu*, Βάλια Πογιένι – *Valea Poienii*, Κολέση – *Coleașă*, Νάξια – *Neacșa*; *ã* și *â* au drept corespondente grafemele *o, ou, ε, ι*: Βορτόπι – *Vârtopi*, Μόκορα – *Măgura*, Βερσίτσα – *Vârșeț*, Ρέξνοβ – *Râșnov*, Βορτζιρωβα – *Vârciorova*, Πουρουένι – *Pârâieni*, Πουρβουλια – *Pârvuelea*, Ρισνάρι – *Râșinari*; *ș* este redat prin grafemele: ζ, τς, σι, σσι sau σ´ cu un punct suprascris: Κορέσσι – *Coreșu*, Ρέξουβ – *Râșnov*, Τζιγάρτζα – *Șegarcea* (varianta locală pentru *Segarcea*); grupul *ci* este redat prin τς, ζ, κ, κι, τι : Ἀρτζέσι – *Arcești*, Ζοκάνου – *Ciocan* (cazul gen.), Δαμιάνοβικ – *Damianovici*, Γιδίκι – *Ghidiciu*, Βοηφάτιος – *Bonifacius*; grupul *gi* tot cu τς: Τζένοβικ – *Genovici*, Ἀρτζιντουγιάνου – *Argintuianu* (deformarea numelui propriu *Argetoianu*); *ț* este redat cu σ și ζ: Φρικασέη – *Frecășei*, Ζυπινιάκος – *Țepeneag*; *j* prin ζ, și τς: Κάρτζια – *Cârjă*, Ἀλματζέλ – *Almăjel*, Τζονγονρέσι – *Jugurești*. După cum se poate remarca, grafemele ζ, ισ și grupul τς reprezintă foneme variate, așa încât este nevoie de o atenție deosebită atunci când se reconstituie denumirile originare, impunându-se o cercetare meticuloasă pentru a nu se comite greșeli.

Fișa de glosar și alte instrumente de lucru. Am expus mai sus opiniile noastre în legătură cu modalitatea în care credem că este bine să se facă prelucrarea fondurilor ce conțin arhivalii în limba greacă și anume după „principiul exhaustiv” și al „utilității generale”; după părerea noastră, această modalitate poate fi extinsă prin aplicarea ei și asupra altor fonduri ce conțin documente în limbi străine (germană, latină, slavă, turcă etc.) din aceleași motive pe care le-am indicat și pentru fondurile în discuție.

În procesul de prelucrare a documentelor grecești (descifrare și traducere), în vederea inventarierii fondurilor, a apărut ca extrem de necesară întocmirea unor fișe de glosar, deoarece limba în care sunt scrise numitele arhivalii este încărcată de cuvinte ce nu figurează în dicționarele alcătuite pentru neogreacă (fie ele și pentru o perioadă mai veche cu unul sau două secole); respectivele vocabule fac parte fie din limbajul specific domeniului comercial și financiar, fie sunt termeni vechi, care erau în uz acum câteva secole, fie sunt împrumuturi stabile sau ocazionale din alte limbi (turcă, franceză, italiană, germană), fenomen explicabil prin universalitatea relațiilor pe care negustorii greci (aromâni) le întrețineau la epoca respectivă. Pentru stabilirea sensului lor este necesar să se găsească cât mai multe atestări în sintagme diferite; cercetarea în acest domeniu este extrem de dificilă, dar fără o acțiune susținută, perseverentă și avizată nu se pot obține bune rezultate; trebuie să mărturisim, cu această ocazie că, deși am publicat cinci glosare până acum, au rămas neexplicabile mai mult de jumătate din cuvintele pe care le-am colectat pe parcursul inventarierii materialului arhivistic din fondurile la care am lucrat. În acest proces, pentru înlesnirea activității ca și pentru a oferi un grad mai mare de exactitate informațiilor cuprinse în rezumatele documentelor, am alcătuit și repertoare speciale ce cuprind prescurtările pe care le-am întâlnit, numele proprii (de persoane și localități) cu forme aberante sau care pot servi drept model pentru reconstituirea celor originare (de unde am extras și exemplele mai înainte citate). Asemenea instrumente de lucru sunt absolut necesare în activitatea oricărui arhivist, dar mai ales pentru accia care prelucrează arhivalii scrise în limbi străine. În felul acesta este posibil, credem noi, să se transmită și generațiilor viitoare experiența care a fost acumulată până în momentul de față.

Alcătuirea inventarului. De regulă este alcătuit la încheierea activității de fișare a arhivaliilor. Dacă fondul este format din foarte multe unități arhivistice, inventarul începe să fie făcut înainte de terminarea prelucrării întregii cantități de material. Noi credem că este mult mai bine ca după fișarea întregului fond să se facă un control, prin revizuirea fișelor și aplicarea corecturilor necesare (nume proprii care au fost între timp descifrate, fixarea sensului pentru unele cuvinte comune etc.); de asemenea, este de dorit să se facă o uniformizare a textelor rezumatelor, în cazul în care la prelucrarea materialului arhivistic au participat mai multe persoane.

Inventarul mai trebuie să conțină, în afara rezumatelor arhivaliilor, și indici de toate tipurile: toponimic, onomastic și de materii, extrem de necesari pentru orientarea tuturor celor care doresc să folosească, într-un fel sau altul, materialul documentar al fondului respectiv.

Celalalte părți ale inventarului se vor alcătui după indicațiile cuprinse în „Normele tehnice”¹⁸.

¹⁸ Vezi și studiul lui Marcel-Dumitru Ciucă, p. 300-301.

Valorificarea. Acțiunea de punere în circuitul științific a unui material documentar cât mai bogat, sub altă formă decât aceea de inventar, care este o lucrare de uz intern, redus, este de cea mai mare însemnătate la ora actuală, când istoria este scrisă (sau rescrisă) exclusiv pe baza cercetărilor întreprinse în arhive. Sub orice titlu ar fi ele prezentate (ediții de documente, cataloage, studii, monografii, biografii, albume), asemenea lucrări nu trebuie să lipsească din planul editorial al instituției care se numește Arhivele Naționale ale României.

În funcție de genul documentelor, dar mai ales de conținutul lor, arhivaliile grecești pot să vadă lumina tiparului sub formă de ediții de documente (transcrieri însoțite de traduceri) pe diverse perioade sau tematici, cataloage, inventare arhivistice și alte lucrări de specialitate.

Cea mai potrivită formă de prezentare pentru arhivele caselor comerciale este aceea de catalog, cu rezumate dezvoltate, în care să figureze majoritatea toponimelor, numelor proprii de persoane și probleme pe care le conțin documentele; aceasta deoarece, după cum s-a văzut din prezentarea fondurilor în discuție, ele conțin extrem de multe unități arhivistice, de ordinul zecilor de mii; o ediție de documente din asemenea arhive nu este rentabilă căci necesită costuri extrem de ridicate (din cauza volumului foarte mare de muncă), iar asemenea lucrări sunt greu vandabile. În cel mai bun caz se pot publica numai indicii alcătuiți pentru inventarul unui fond, deoarece ei sintetizează întregul conținut de idei și probleme din arhivaliile respective.

De un real folos pentru istorici, profesori, studenți sunt albumele, care reproduc documentele sub formă de fotografii, căci ele contribuie mai întâi la o cunoaștere aprofundată a bogățiilor deținute de această importantă instituție de cultură ce se cheamă Arhivele Naționale și, în al doilea rând, oferă cercetătorilor preocupați de studierea evoluției scrisului, a filigranelor, a activității desfășurate în cancelariile domnești, precum și celor pe care îi interesează aspectul artistic relevant de documente (miniaturi, ornamente, vignete) un bogat material documentar; pe de altă parte, existența acestor reproduceri conduce la o mai bună conservare a originalelor, ceea ce ni se pare un lucru total remarcabil.